

УСТУП

Для тэрміну “нацыя” ў працы Ежы Вятра мы знаходзім азначэнне: “Нацыя – гэта гістарычна сфарміраваная, трывалая супольнасць, якая ўзнікла на аснове агульнага гістарычнага лёсу, супольнай таварнай гаспадаркі і супольных палітычных інстытутаў, якая характарызуецца існаваннем дзяржаўнага пачуцця ў якасці асноўнага складовага элемента групавой свядомасці” [Wiatr, 1973]. Адносячы гэтае азначэнне да беларусаў 1905–1922 гг., неабходна падкрэсліць слабасць паасобных складовых элементаў. Іх нацыянальная свядомасць фарміравалася найбольш павольна. Яе адносна нізкі ўзровень, слабасць маладога нацыянальнага руху, малая індывидуалізаванасць мовы, а таксама геаграфічнае распалажэнне абумоўлівалі знаходжанне беларусаў пад рускімі або польскімі ўплывамі.

Гэтая праца ставіць сваёй мэтай прадставіць стасунак асноўных польскіх палітычных фарміраванняў: ППС, ПНП-Вызваленне, ПНП-Пяст, Нацыянальны дэмакратыі, Хрысціянскай дэмакратыі, групы, аб'яднанай вакол Юзафа Пілсудскага, землеўласнікаў-крэсоўцаў, а таксама колаў краёўцаў, якія паходзілі з асяроддзя землеўласнікаў, і прыхільнікаў ліберальнай плыні да развіцця беларускага руху ў 1918–1922 гг. У працы не выкладзены пазіцыі ўсіх польскіх палітычных груповак таго перыяду, бо яны адпавядаюць праграмам названых партый і палітычных груп. Але тут былі прадстаўлены погляды і дзеянні палітыкаў, што стаялі па-за структурамі палітычных груповак, але мелі істотны ўплыў на беларускае пытанне. Сваёй задачай аўтар бачыць найперш за ўсё прадстаўленне палітычных поглядаў і канцепций, якія выявіліся ў польскім грамадстве ў той перыяд. Праца сканцэнтруваецца на проблематыцы палітычнай думкі, акрамя таго, закранае ваенныя, эканамічныя пытанні, пытанні асветы, абмінаючы між тым проблематыку камуністычнага руху¹. У працы разгледжаны дзеянні польскага ўрада ў беларускай

¹ Шырэй пытанні асветы, эканомікі, веравызнанняў разглядае праца Rasika, J. Polityka rządu polskiego wobec sprawy białoruskiej 1918–1926. Praca doktorska, Uniwersytet Warszawski WNPiD.

Эканамічныя пытанні разглядаюцца таксама ў: Tomaszewski, J. Z dziejów Polesia 1921–1939. Zarys stosunków społeczno-ekonomicznych. Warszawa, 1963; Tomaszewski, J. Robotnicy Białorusini w latach 1919–1939 w Polsce. Acta Baltico-Slavica, 1967. S. 93–115; Gomółka, K. Białorusini w II Rzeczypospolitej. Gdańsk, 1992.

Аб самавызначэнні беларусаў піша J. Chlebowczyk: Między dyktatem, realiami a prawem do samostanowienia. Prawo do samookreślenia i problem

праблематыцы і ў іншых непасрэдна з ёй звязаных пытаннях, а таксама рэакцыя беларускіх дзеячаў, як тых, хто вырашыў супрацоўніцаць з Польшчай, так і тых, хто аддаліўся ад яе, шукаючы падтрымкі ва ўрадах іншых краін.

Храналагічныя рамкі працы ахопліваюць перыяд 1918–1922 гг. Першая часавая мяжа звязана з атрыманнем Польшчай незалежнасці, узнікненнем новых палітычных умоў, у якіх прыйшлося дзейнічаць польскім групоўкам і дзеячам беларускага руху. Для адных і другіх гэта быў час надзеі і веры ў тое, што ўдасца рэалізаваць планы і намеры. Фактары, якія аказалі ўплыў на фарміраванне ў 1918 г. пазіцый асноўных польскіх палітычных груповак да беларускага руху, аўтар прадставіла ад моманту з'яўлення гэтага руху на палітычнай арэне. Другі храналагічны рубеж – 1922 г. звязаны з удакладненнем палітыкі польскага ўрада ў дачыненні да зямель, якія адышлі да Польшчы ў выніку Рыжскай дамовы і далучэння Віленшчыны. Гэтыя тэрыторыі былі вызначаныя для паланізацыі, не пакідаючы беларусам ніякіх ілюзій. Перад беларусамі была альтэрнатыва – барацьба за палітычныя, культурныя, эканамічныя права ў парламенце ці са зброяй альбо магчымасць эміграцыі, якой шмат беларусаў скарысталася. Тым, хто застаўся ў Польшчы, падтрымку ў барацьбе за права аказвалі некаторыя палітычныя групоўкі (ППС, ПНП-Вызваленне).

Асноўнымі крыніцамі, на якія абапіраецца праца, з'яўляецца польская і беларуская прэса і стэнаграфічныя справаздачы з пасяджэнняў Заканадаўчага сейма Польшчы і Віленскага сейма. Зборы польской прэсы з 1918–1922 гг. з'яўляюцца поўнымі, за выключэннем выданняў “Dziennik Wileński” або “Rząd i Wojsko”. Горш выглядае сітуацыя з беларускай прэсай, камплектацыя якой была для аўтара праблематычнай. Гэтую задачу не ўдалося поўнасцю выкананыць, бо сабраны матэрыял прэсы не раскрыў да канца механізму з'яўлення пэўных палітычных канцэпций², а толькі прадставіў меркаванні палітычных дзеячаў у форме, прадыктаванай патрабаваннямі прапаганды. Аднак станоўчым бокам матэрыялаў прэсы была магчымасць прасачыць развіццё асобных палітычных канцэпций, змены ў пазіцыях партый, інфармаванне аб настроях насельніцтва. Пэўным дапаўненнем матэрыялу сталі стэнаграфічныя справаздачы з пасяджэнняў Заканадаўчага сейма Польшчы і Віленскага сейма, а таксама тэксты прапаноў, якія выносяліся на пасяджэннях сейма і змяшчаліся ў сеймавым друку.

² granic we wschodniej Europie Środkowej. Warszawa, 1988. S. 308.

² Што не азначае, што іх не было (нав. рэд.).

Недахоп матэрыялаў прэсы аўтар старалася кампенсаваць, звяртаючыся да іншых крыніц, асабліва ўспамінаў і мемуараў, найбольшую колькасць з якіх прадстаўлялі ўспаміны землеўласнікаў. Значна менш было мемуараў і ўспамінаў дзеячаў народнага руху і ППС або краёўцаў-дэмакратаў.

Для таго каб ахарактарызаваць пазіцыю польскага ўрада ў пытанні беларускага руху, неабходна было скарыстацца архіўнымі матэрыяламі. Сярод выкарыстаных збораў дакументаў Архіва актаў новых (далей ААН) найбольш значнымі былі наступныя: Таварыства крэсавай стражы, Архіў Лявона Васілеўскага, Ад'ютантуры Бельведэра, Бюро кангрэсавых працаў, Нацыянальнага польскага камітэта, Міністэрства замежных спраў і Міністэрства рэлігійных вызнанняў і грамадскай асветы. Яны паказалі, як польскі ўрад ставіўся да беларускага пытання, дазволіў прасачыць погляды членаў урада, супрацоўнікаў міністэрстваў і дыпламатычных пляцовак. Дапаўненнем да матэрыялаў ААН былі дакументы, якія захоўваюцца ў VI аддзеле ААН, у тым ліку дакументы Рамана Кноля, Усходнія інстытуты, Варшаўскае карэспандэнцкае бюро.

Выкарыстанне амаль поўнасцю захаваўшыхся справаўдач акруговых інструктараў Таварыства крэсавай стражы (далей ТКС) і Цывільнага ўпраўлення ўсходніх зямель (далей ЦУУЗ) дало магчымасць пазнаёміцца з ацэнкай дзеянняў польскіх улад і настроемі мясцовага насельніцтва, якія штомесяц вывучаліся інструктарамі ТКС і ЦУУЗ. У той жа час аўтару не ўдалося да канца высветліць прычыны выдання некаторых распараждэнняў, указаў даты і нагоды сустрэч прадстаўнікоў Польшчы з беларускімі дзеячамі. Гэтыя пррабелы былі выкліканы знішчэннем дакументаў Нацыянальнага аддзела ЦУУЗ падчас чыгуначнай катастрофы ў 1920 г. Тым не менш дакументы ЦУУЗ, якія захаваліся ў Публічнай бібліятэцы Варшавы, дазволіў даволі дакладна прааналізаць праблему беларускага школьніцтва, дзейнасць культурных інстытутаў і беларускай прэсы ў той час.

Дзякуючы матэрыялам Цэнтральнага вайсковага архіва (далей ЦВА), у тым ліку зборам пад назвамі “Вайсковае гісторычнае бюро”, “Бюро некаталіцкіх вызнанняў”, “Справаўдачы”, “Кабінет міністра вайсковых спраў”, “Самаабарона Гарадзеншчыны”, стала магчымым высветліць генезіс, дзейнасць і хаду ліквідацыі беларускіх атрадаў, створаных згодна з дэкрэтам Ю. Пілсудскага ад 22 кастрычніка 1919 г., а таксама дакладна прасачыць функцыяніраванне атрадаў пад камандаваннем генерала Станіслава Булак-Балаховіча, а пасля іх роспуску паказаць ролю і ўплыў, які аказалі

атрады інтэрнаваных польскімі ўладамі салдат Балаховіча на фарміраванне польска-савецкіх дачыненняў у 1921–1922 гг. Дзякуючы документам ЦВА удалося акрэсліць стаўленне беларусаў да атрафадаў самаабароны.

Аналізуочы выкарыстаныя архіўныя матэрыялы, трэба падкрэсліць, што часта гэтыя крыніцы з'яўляюцца няпоўнымі. Змест пратаколаў і справаздач часта выглядае хаатычна, так, нібы іх аўтары хацелі затушаваць пралікі і недапрацоўкі рэгіянальных улад. Адсутнасць імёнаў ля прозвішчаў беларускіх дзеячаў, перакручванне іх прозвішчаў, фактаў, дат сустрэч польскіх і беларускіх дзеячаў з'яўляюцца доказам слабай падрыхтоўкі гэтых аўтараў да працы і грэбавання сваімі абавязкамі. Не ўсе такога роду прабелы аўтару ўдалося запоўніць. Цяжка было высветліць імёны беларускіх палітыкаў. Гэтую задачу не ўдалося да канца вырашыць.

Дапаўненнем да архіўных матэрыялаў былі друкаваныя дакументы, такія як збор крыніц, апрацаваных Казімірам Куманецкім [Kumaniecki. Zbiór..., 1920; Kumaniecki. Odbudowa..., 1924], “Документы па пытанні межаў на мірнай канферэнцыі ў Парыжы” [Akty i dokumenty..., 1920], “Документы і матэрыялы па гісторыі польска-савецкіх дачыненняў” [Dokumenty i materiały...], “Палітычны Архіў Ігната Падэрэўскага” (Archiwum Polityczne Ignacego Paderewskiego, далей APIP). Вялікую ролю адыгралі савецкія выданні дакументаў, напрыклад “Документы внешней политики СССР” [Документы внешней..., 1957–1962].

З ацэнкай канцепцый, прадстаўленых польскімі палітычнымі групоўкамі, і ацэнкай дзеянняў польскага ўрада, зробленай дзеячамі беларускага руху, аўтар змагла пазнаёміцца дзякуючы працам Аляксандра Цвікевіча [Цвікевіч, 1919], Адама Станкевіча [А. Станкевіч. Беларускі..., 1939] і Антона Луцкевіча [Łuckiewicz. Polska okupacja..., 1920; Луцкевіч, 1928].

Колькасць манографічных прац, выкарыстаная пры падрыхтоўцы дысертацыі, з'яўляецца даволі вялікай³. Асабліваі увагі заслугоўвае праца Андрэя Хайнойскага [Chojnowski. Konceptje..., 1979], якая разглядае пытанні польскай палітыкі ў пытаннях нацыянальнасцей у 1921–1939 гг. і Яна Юркевіча [Jurkiewicz, 1983] аб развіцці польскай палітычнай думкі ў Літве і Беларусі ў 1905–1922 гг. Прац, якія датычаліся непасрэдна беларускай проблематыкі, адносна нямнога. Неабходна тут назваць працы Аляксандры Бергман [Bergman. Sprawy ..., 1984; Bergman. Rzecz ..., 1978], Марцэла Касмана

³ Аўтар, аднак, не выкарыстоўвае працы беларускіх гісторыкаў (нав. рэд.).

[Kosman, 1979], Юзафа Пацука [Pacuk] і Ежы Тамашэўскага, а таксама выдадзеныя ў ЗША працы Нікаласа Вакара [Vakar, 1956], Альфрэда Эрыха Сена [Senn, 1959] і Пятра Вандыча [Wandycz, 1969]. Вельмі карыснымі былі таксама манаграфіі паасобных палітычных партый і біяграфіі палітычных дзеячаў. У працы выкарыстаныя ранейшыя даследаванні, якія датычаць польскай усходняй палітыкі ў 1918–1922 гг. [Deruga. Polityka ..., 1969; Grunberg, 1978; Komarnicki. Piłsudski..., 1952; Lewandowski. Federalizm..., 1962; Lewandowski. Imperializm..., 1967].

Праблематычнай была для аўтара структура працы. Падзел на раздзелы зроблены па храналагічным крытэрыі. Аднак у рамках раздзелаў аўтар вырашылася на эклектычны падыход, сумясціўшы храналогію з праблематыкай, а таму ўвёўшы падзел на падраздзелы. Гэта, аднак, не захавала працу ад паўтарэння ў раней разгледжаных пытанняў.

Праца складаецца з трох раздзелаў. Першы раздзел разглядае стаўленне польскіх палітычных груповак да беларускага руху да моманту атрымання палякамі незалежнасці і ў час наступу польскіх войскаў на ўсход у 1919 г. Ілюзіі беларусаў, якія марылі аб незалежнасці, зніклі ўжо ў снежні 1919 г., калі польскія ўлады па загадзе Пілсудскага распушцілі раду Беларускай Народнай Рэспублікі. Нягледзячы на гэта, частка беларускіх дзеячаў пайшла на супрацоўніцтва з польскімі ўладамі, каб узамен атрымаць аўтаномію і матэрыяльную дапамогу ў развіцці школьніцтва, кааператывай і г.д. Іх патрабаванні стараліся падтрымліваць некаторыя палітычныя групоўкі, такія як ППС і ПНП-Вызваленне. Іншыя выказваліся за паланізацыю той часткі крэсаў, якая павінна была адысці да Польшчы па выніках перамоў у Рызе.

Падзеі перыяду ад моманту роспуску рады БНР да падпісання мірнай дамовы ў Рызе разгледжаны ў другім раздзеле. Трэці раздзел разглядае перыяд ад моманту падпісання міру ў Рызе да парламенцкіх выбараў 1922 г. уключна. У ім ілюструеца барацьба паміж партыямі, якія імкнуліся да ліквідацыі беларускага руху, і групоўкамі, якія выступалі за яго захаванне і наданне беларусам тэрытарыяльной аўтаноміі. Палітыка польскага ўрада, якая непазбежна кіравалася на паланізацыю крэсаў, вымусіла, аднак, беларусаў, якія патрабавалі палітычных, эканамічных і культурных праў, шукаць саюзнікаў сярод іншых нацыянальных меншасцей і распачаць барацьбу: спачатку ў сценах парламента, а ў недалёкай будучыні – узброеную.

Дадзеная праца з'яўляецца скарочанай версіяй кандыдацкай дысертацыі пад назвай “Беларускае пытанне ў праграмах польскіх палітычных партый у 1918–1922 гг.”, якая была абароненая ў Гданьскім універсітэце ў 1986 г.

Аўтар выказвае падзяку навуковаму кіраўніку прафесару, доктору навук Раману Вапінскаму, а таксама рэцэнзентам прафесару, доктору навук Пятру Ласоўскаму і прафесару, доктору навук Ежы Тамашэўскаму, чые каштоўныя заўвагі былі выкарыстаны пры падрыхтоўцы дысертацыі, а потым і ў яе скарочаным варыянце.